

„URBÁN TÖRZSEK VAGYUNK...” – IV.
Önszerveződő kisközösségek a posztmodern korban

DOI 10.35402/kek.2025.1.11

Absztrakt

A posztmodern fordulat alapjaiban írja felül a kultúra hagyományos felfogásmódját. A művészet, a technológia és a tudás területén bekövetkező változások általános ismeretelméleti törést eredményeznek, amelyek meggingatják az objektivitásba vetett hit korábban megkérdőjelezhetetlen egyeduralmát. Radikális változások mutatkoznak az interpretáció gyakorlatában is. A metanarratívák egyeduralma megtörik, a hangsúly az összegző elméletekről a valóság szubjektív értelmezésmódjaira helyeződik át. A diszkurzív jelleg felerősödése reprezentációs válsághoz vezet, a társadalmi intézmények konstruált jellegére irányítva a figyelmet. Mindez radikálisan újrafogalmazza értékrend és közösségiség hagyom

Disszertációmban értékrend és közösségiség posztmodern karakterének feltárására törekszem, a közöttük fennálló lehetséges összefüggéseket, kapcsolódási pontokat vizsgálom. Szándékom a modernitás és a posztmodern kor közötti elmozdulás érzékeltetése, a változások nyomán kibontakozó szemléletmódok, alternatív világlátások eredetének feltárása. Mivel terepmunkámat önszerveződő kisközösségek körében végeztem, ez lehetőséget teremtett egyúttal arra is, hogy a közösségek néhány általános érvényű vonását megfigyelhessem. Ezeket a vonásokat a *posztmodern kisközösség* lehetséges sajátosságaiként mutatom be. Írásom zárásaként kísérletet teszek továbbá a *posztmodern embertípus* jellemzőinek a bemutatására, amelyet értékrend és közösségiség viszonyrendszerében bekövetkezett változásokból vezetek le.

Az angolszász antropológiai hagyomány szellemiségét követő művem a *jelen* antropológiája: a hangsúlyt napjaink szociokulturális folyamatainak elemzésére helyezem, elsődleges referenciapontként pedig a posztmodernnek a modernitás eszmerendszeréhez fűződő – rendkívül árnyalt és ellentmondásos – kapcsolatrendszerére összpontosítok.

Kulcsszavak: értékrend, közösségiség, életvilág, posztmodern embertípus, kölcsönviszony, értékrendmintázat, személyes identitás és identitáspolitika

Abstract

The advent of postmodernity subverts not only our life-style and self-expression but overrides our traditional perception of culture, too. Changes in the fields of art, technology and knowledge result in an epistemological rupture that shakes our belief in objectivity. Methods of interpretation are also challenged. The hegemony of metanarratives is broken and the emphasis is shifted from general explanations towards the diversity of individual world views. The discursive nature of knowledge production leads to a crisis of representation, directing our attention to the constructed nature of social institutions. All of this radically redefines the traditional meaning of our values and community.

In my dissertation I will attempt to explore the postmodern character of value systems and communality. By describing their interconnectedness, my intention is to analyze the nature of transition between modernity and the postmodern age and to explore the origin of alternative world views by putting an accent on the practical aspects of our everyday life.

Since I carried out my fieldwork among self-organized communities, I had the opportunity to observe some general features of their lifeworld as well. I present these features as possible characteristics of the *postmodern community*. At the end of my work, I will also attempt to outline the personality traits of the *postmodern man* which I derive from changes taking place in the relationship between their values and concept of community.

By following the spirit of the American anthropological tradition, I focus on the analysis of today's cultural processes concentrating on the extremely nuanced and contradictory relationship between modernity and postmodernity.

Keywords: values and value systems, communality, lifeworld, postmodern man, correlations, patterns of value systems, personal identity and identity politics

Posztmodern embertípus, posztmodern közösség¹

A posztmodern fordulat alapjaiban írja felül a kultúra hagyományos felfogásmódját. A művészet, a technológia és a tudás területén bekövetkező változások általános ismeretelméleti törést eredményeznek, amelyek megingatják az objektivitásba vetett hit korábban megkérdőjelezhetetlen egyeduralmát. Radikális változások mutatkoznak az interpretáció gyakorlatában is. A metanarratívák egyeduralma megtörik, a hangsúly az összegző elméletekről a valóság szubjektív értelmezésmódjaira helyeződik át. A diszkurzív jelleg felerősödése – vagyis az egyéni hermeneutikai gyakorlatok előtérbe kerülése – reprezentációs válsághoz vezet, amely megbontja a *jel* korábban egyértelműnek hitt egységét, a társadalmi intézmények konstruált jellegére irányítva a figyelmet.

A posztmodern fordulat hozta változások az általam vizsgált kisközösségek életében különösen gazdag változatosságukban mutatkoznak meg, számos olyan értékrendbeli elköteleződést, a közösségek mindennapi működése szintjén tapasztalható újszerű megoldást eredményezve, amely a korábbi korok emberének gondolkodásmódjában, életmódstratégiáiban még nem volt jelen meghatározó erőként. A kisközösségek tagjai valójában a modernitástól eltérő közösségiséglélmény megtestesítői, akiknek mindennapi cselekvésmódjai egy *új embertípus* kibontakozásának lehetőségét hordozzák. Ez az új embertípus a szociokulturális miliő magas fokú változékonyságát személyes identitása szüntelen újrafogalmazása által igyekszik ellensúlyozni, miközben az általa birtokolt életvilág lakhatóvá tételére törekszik. Hogy célját elérje, a közösségiség egy új formája, a *posztmodern kisközösség* működtetése iránt elkötelezett.

Az értékrend és tartópillérei

A kisközösségek értékrendmintázatait elemezve összesen öt olyan alapvető sajátosságra figyeltem fel, amely a mélystruktúrák szintjén minden értékrenden belül kimutatható. Valamennyi közösség élénk kommunikációs folyam részeként éli mindennapjait. Hogy életvilágát valamiképp összehangolja a szociokulturális valóság összetettségéből adódó változékonysággal, az interpretációt mint

nélkülözhetetlen közösségfenntartó stratégiát alkalmazza. A kommunikációba ágyazottság és az értelmezésre törekvés fúziójából eredő rendszert pedig a „lokális” adottságok szintjén kezeli és fogadja el. Az értékrend tehát egy olyan dinamikusan változó keretrendszer, amelyet a valóság alkotóelemei közötti *dialogicitás*, az egyéni *interpretáció* kitüntetett szerepe, valamint az értékek pozicionált jelentéséből fakadó dinamizmus összjátéka határoz meg. (Gyökér 2022:93) Formálódásában ugyanakkor hangsúlyos szerepet kapnak olyan megfontolások is, amelyek túlmutatnak az elvont eszmeiség korlátain, és a gyakorlati megvalósulás lehetőségét hordozzák, illetve olyan tendenciák, mint például az *eklekticizmus* irányába hajlás, amelyet a „választhatóság” fogalmával ragadhatunk meg leginkább.

A szociokulturális környezet alkotóelemei közötti dialogicitás

Az egyén ökológiai, illetve szociokulturális beágyazottsága döntő szerepet játszik az értékrend összevetőinek kialakulása és megszilárdulása során. Az egyén nem a környezeti és társadalmi kényszerfeltételektől független létező, hanem attól elválaszthatatlan entitás, aki folyamatosan reflektál az ökológiai és szociokulturális valóság összetevőire, a környezetével folytatott termékeny párbeszéd során pedig ismereteket vonatkoztat el onnan. Mindennapi tevékenysége ugyanakkor visszahat környezetére is, alakítva annak arculatát, gazdagítva a róla folytatott diskurzus jelentésárnyalatait. Az egyén és a külső valóság közti kapcsolat ezért dialogikus kapcsolat, amely mindkét pólus termékeny párbeszédében, kölcsönös egymásra hatásában teljesedik ki.

Az interpretáció kitüntetett szerepe

Az értelmezés a lét ontológiai adottsága – érvel Heidegger. A társadalmi valóság, a bennünket körülvevő szociokulturális környezet befolyásoló ereje megkerülhetetlen. A „belevettség” állapota ugyanakkor egyfajta kiszolgáltatottságot szül, amely az egyént a világ jelenségeinek szakadatlan értelmezésére sarkallja. (Heidegger 2004:163)

A lét hermeneutikai meghatározottsága szemléletes módon mutatkozik meg az általam tanulmányozott közösségek mindennapi működése kapcsán. A Davoria tagjainak gondolkodását a *free tekno* mozgalom történeti összefüggéseinek megértésére irányuló szándék hatja át. Különös hangsúlyt kap ezen belül a Davoria jelen helyzetének, a társadalmon belül betöltött szerepének az értékelése, illetve annak megválaszolása, hogy milyen társadalmi

¹ Jelen tanulmány disszertációm szerkesztett változata, amelyet a Kultúra és Közösség 2024-ben 4 részben közöl le.

okokkal magyarázható a *free tekno* mozgalom külföldön tapasztalható térhódítása, szemben a hazai viszonylagos népszerűtlenséggel:

Lassan 20 éve mindig gondolkodom rajta, hogy miért nem jött létre ez az egész. [...] Itt is tudnak filmet készíteni, meg vannak nagy projektek. De pont, amikor így valamit ki kell találni, ki kell kísérletezni, az nehezebben van meg. (Telesport)

A Nyimi Öko Közösségen belül az interpretáció túllép az értelmezés szubjektív határain és közösségi dimenziót ölt. Célja, hogy minél jobban elősegítse a közösség működését, hogy elhárítson minden olyan – gyakran félreértésből adódó – akadályt, amely ellentétet támaszthat a közösség tagjai közt:

Megtanultuk azokat a módszereket, kialakítottuk azokat a képességeket, hogy türelmesen meghallgassuk egymást. Minden gyűlésünknek az elején van egy ilyen nyitókör, és van a végén egy záró kör, ahol beszélünk néhány mondatot a saját jelenlegi állapotunkról. Hogyha döntést hozunk, akkor meghallgatjuk egymást. Hogyha valaki nem mondta el, mert nem volt ott, akkor utánamegyünk, megkeressük, hogy neki mi a véleménye. Tehát olyan gesztusokat teszünk egymás felé, amik segítenek abban, hogy a közös problémáinkat tényleg közösen tudjuk megoldani. (OK)

A Láthatatlan Iskola esetében az interpretáció elsősorban a mentori munka eredményessége szempontjából elengedhetetlen fontosságú. A személyes tapasztalatok, a tanítás során felmerülő nehézségek megbeszélése, értelmezése a nyimiekhez hasonlóan it is közösségi keretek közt – a rendszeresen tartott mentortalálkozók során – valósul meg. Az iskola szemléletmódjában kiemelt szerephez jut ugyanakkor az „építő kritika”, a „pozitív visszajelzés” megfogalmazásának igénye is, amelyben a közösség tagjai a működés sikerességének zálogát látják:

Mi fél évente tartunk egy mentortalálkozót, aminek az egyik legfőbb eleme, hogy a mentorok a saját kihívásaikat felhozzák, és ezekre a kihívásokra közösen találjunk a többi mentorral együtt megoldást. És ezek alapján szép lassan kezdett kialakulni, hogy mi az az értékrend, ami alapján a Láthatatlan Iskola működni akar, működni tud, működni képes. (GV)

Bár az interpretációt legtöbbször racionális cselekedetként képzeljük el, az értelmezés folyamatába

rituális elemek, a tudattalanból feltörő érzelmi dimenziók is belevegyülhetnek. A transzcendens élmények értelmezéséből kibomló jelentés különösen az urbánus sámánságon belül jut hangsúlyos szerephez. A Concordantia Carpatiensis tagjai szüntelen értelmezik a környezetükből érkező jeleket, amelynek során gyakran divinációs technikákat is alkalmaznak (tarot kártya, élőlények viselkedésének a megfigyelése). Meglátásuk, hogy az érzéki és a spirituális valóság nem egymástól hermetikusan elzárt régiók, hanem a mindennapi lét olyan dimenziói, amelyek között töretlen az „üzenetáramlás”. Az értelmezés ezért hosszú távú tapasztalás során kifejlő bizonyosság, amely akár több évet is felölelhet:

Inkább azt érzem, hogy nem én értelmezem ezeket, hanem úgy rendeződik valahogy a tér, a környezet és az emberek, akikkel találkozom, akik elhozzák a „kulcsokat”, ami így visszareflektál arra a tapasztalásra, amit akkor ott egyszer már megéltem, és beindítja az értelmezést. És amikor ez így előjön valahol, akkor kapsz egy üzenetet és utánanézel. [...] És akkor mindig olyan összefüggések oldódnak meg, amire épp szükség van. (Adrienn)

Az értékek pozícionált jellegéből adódó dinamizmus

Az értékek pozícionált jellegéből adódó dinamizmus az értékek pillanatnyiságát, változékonyságát, az adott élethelyzethez kötöttségét emeli ki. Az értékrend tartalma szüntelenül módosul, az életút adott pillanatának megfelelően mindig aktualizálódik. Az idő előrehaladtával bizonyos értékek előtérbe kerülhetnek, míg mások teljesen háttérbe szorulnak. Adott esetben új értékek jelennek meg, míg mások átalakulnak, vagy akár véglegesen el is tűnhetnek az egyén értékrendjéből. Megfigyelhető ugyanakkor egy ezzel ellentétes irányú folyamat is: a közösség igényeihez igazodva számos érték revitalizálódhat, és nyerhet új értelmet. Az értékrend napjainkban tehát sokkal inkább egy rugalmasan változó keretrendszer, amelyet az egyén a számára „hitelesnek” vélt tapasztalatokból állít össze, mintsem összetársadalmi szinten megragadható jelenség. „Gyakran jelennek meg az adott szociokulturális közegetől idegen értékek, míg mások az egyén (vagy a közösség) lokális igényeihez igazodva revitalizálódnak és új értelmet nyernek.” (Gyökér 2016:76)

A gyakorlati megfontolások kiemelt szerepe

A hiteles megismerés forrása a társadalmi valóságba ágyazott cselekedet. A kutatói munka célja ezért,

hogy „elkerüljük a struktúra realizmusának csapdáját”, azt a perspektívát, amely a szociokulturális valóságot „az egyén, illetve a csoport történelmén kívüli totalítások” formájában képzeli el, és eljussunk „a gyakorlati tevékenységek keletkezésének módjáról szóló elmélet” megfogalmazásáig – írja Pierre Bourdieu tanulmányában. (Bourdieu 2009:208) Bourdieu szerint a gyakorlati cselekvésmódok mögött meghúzódó stratégiákat egy általános elv, a *habitus*, hozza létre, biztosítva a folyamatosan változó szociokulturális környezethez való sikeres alkalmazkodást. (Bourdieu 2009:209) Az értékek döntő aspektusa tehát nem az önmagába zárt, mozdulatlan fogalmiság, hanem a megélés, a kibomlás. Az értékek gyakorlati működésük által mutatkoznak meg, illetve a gyakorlati tevékenységekben szerzett jártasság során rögzülnek az egyénben. Ebben a folyamatban az adott szociokulturális helyzet értékelése döntő szerepet játszik.

A gyakorlati aspektus, amely az általam tanulmányozott közösségek mindennapjainak megkerülhetetlen dimenziója, cselekvésmódok sokszínű változatosságában tárulkozik fel előttünk. Az egyénileg végzett lelki gyakorlatokon túl a Concordantia Carpatiensis tagjai a közösségi összejövetelekre is kiemelt hangsúlyt fektetnek. Találkozáik elsődleges célja, hogy a „kapcsolódást”, az egymáshoz és a szellemvilághoz közeledést elősegítsék, függetlenül attól, hogy a sámáni technikákat természetes, vagy mesterséges közegben gyakorolják-e a résztvevők. A rituális összejövetelek során a tér átalakul, spirituális tartalommal töltődik fel. A kunyhószertartás, a dobszertartás, vagy a közös elvonulások kiemelt pillanata a „megosztás”, amely nem más, mint a mindennapok során átélt tapasztalatok vallomásszerű elbeszélése. A megosztást követően a résztvevők felajánlják az ételt a hely szellemének, amelyet az étel közös elfogyasztása követ. A Nyimi *Öko Közösség* tagjai heti rendszerességgel tartanak megbeszéléseket, amelyek során felgyülemlett élményeiket, frissen szerzett tapasztalataikat vitatják meg, és az esetleges konfliktusok feloldására közös cselekvési stratégiákat dolgoznak ki. De közösségük megerősítését szolgálják a nyilvánosság számára szervezett projektjeik is (mint amilyen a faültetés alkalma, az ökokert gondozása vagy a szalmabála kitöltőfal építése volt), akárcsak a munkafolyamatokat megnyitó köszöntés, illetve a napot lezáró közös étkezés rítusa. A Davoria a valóság elkötelezett híve. Tagjai olyan események létrehozására törekednek, ahol a valóság a maga közvetlenségében átélehető, szabadon birtokba vehető. Ezért már maguknak a buliknak

az előkészítése is a résztvevők szoros együttműködés mentén valósul meg. A Láthatatlan Iskola életében a gyakorlati aspektus leginkább a rendszeres időközönként megtartott mentortalálkozók alkalmával mutatkozik meg, amelyek során a mentorok játékos feladatok keretében tárják fel, vitatják meg a tanítás alatt felmerülő nehézségeiket.

Az értékek „választhatósága

Bár a posztmodern a modernnel szemben pozícionálja magát, kettejük dichotomikus kapcsolata korántsem egyértelmű. A posztmodern – azáltal hogy rehabilitálja a marginálist és merít az őt megelőző történelmi korszakok gondolatvilágából – értékek sokasága előtt nyit utat, amelyek különleges „egygyet” alkotva fejtik ki hatásukat az egyéni életvilág, illetve a kisközösségek szintjén. A változások következménye, hogy az értékek, ha részlegesen is, de elveszítették mára társadalmi beágyazottságukat. Választhatók lettek. Az egyén nem pusztán az őt körülvevő szociokulturális környezet kényszerítő hatására vagy a társadalmi követelményeknek megfelelés okán köteleződik el bizonyos értékek – és ezzel a közösség egy bizonyos típusa – mellett, hanem személyes motivációi, identitása kibontakoztatásának lehetőségei, bizonyos tematikák iránt megmutakozó preferenciái is befolyásolják döntése meghozatalában.

Az egyéni választás súlya Maurice Blanchot közösségekkel kapcsolatos nézeteiben is kiemelt szerepet kap. A szerző meglátása, hogy míg a hagyományos közösségek esetében a közösséghez tartozás egyfajta külső kényszer, a „föld, a vér, a faj megdicsőülése”, amely nélkülözi a választás szabadságát, addig az *elektív közösség* a posztmodern kori társulások sajátos alakváltozata. Ez utóbbi közösségtípus „kizárólag a döntés által létezik és gyűjti maga köré tagjait” (Blanchot 1988:46–47). A tapasztalat terén bekövetkezett változások tehát kitágítják az egyéni elköteleződés lehetőségeit. A „választhatóság” elve sajátos közösségtípus kialakulásához vezet, amely határozottan megkülönböztetendő a hagyományos közösségek szerveződési módjától.

A posztmodern embertípus jellemzői

A társadalmi életet érintő változások közvetlen következménye az egyéni életvilágok felértékelődése és kiszakadása a racionalizmus egységesítő hatása alól. A társadalom szélesebb tömegeit megszólítani képes tömegkultúra, valamint az ismeretelméleti fordulat

hatására felerősödő szubjektivitás és önreflexió gyakorlatilag egymást kölcsönösen erősítve vezet el a posztmodern embertípus megszületéséhez. Az így kialakuló új embertípus számos olyan tulajdonsággal bír, amelyek a korábbi korok emberétől vagy teljességgel idegenek voltak, vagy csak korlátozott formában érvényesülhettek.

A posztmodern embertípus egyik lényegi vonása a *jelenlét*, a közvetlen valóságban való érzéki alamező. Susan Sontag a modern életmódra jellemző anyagi bőség és zsúfoltság kapcsán érzéki képességeink eltompulásáról beszél. Meglátása, hogy a kultúra megértése nem a lehetséges tartalmak maradéktalan felfejtésében áll, hanem annak ellenkezőjében: az értelmezések túladásából adódó zavar visszafejtésében a lehetséges jelentésvariációk csökkentése által. Ennek előfeltétele érzékeink visszaszerzése a közvetlen tapasztalás valóságossága által. (Sontag 1964:9–10) Az új embertípus további meghatározó jellemvonása az *elköteleződés*, azaz a közösség építése, fejlesztése iránt érzett személyes felelősségvállalás. Bár a szubjektivitás mint ismeretelméleti kiindulópont döntő mozzanat a hatalom által működtetett formák lebontása szempontjából, nem az elzártság, az izoláció, hanem a közösség iránti elhivatottság, a másokkal kapcsolódás az, ami értelmet ad az egyéni létnek. „Bizonyos értelemben egymás vagyunk” – fogalmaz Kenneth Gergen hangsúlyozva, hogy a jobb élet nem nárcisztikus, hanem közösségi alapú vállalkozás. (Gergen 2010:76–79) A korszak sajátosságai közt említhető a történelmi múlt, a primitív kultúrák utáni olthatatlan vágyódás is, amelynek közvetlen következménye a művészeti ágakat átható *eklektizmus*. „A posztmodernnek el kell szakadnia a technológiai racionalitás, az aszkétikus és funkcionalista szemlélet meghatározta nemzetközi stílus nagyszabású tervezési irányelveitől” és helyette a „népi” hagyomány, a lokális történelem, valamint az egyéni igények meghatározta stílus összefüggéseire kell koncentrálnia – véli David Harvey a városi építészet alapelveit vizsgálva. (Harvey 1987:262) A múlt örökségének, az idegen kultúrák jelentéstartalmainak „újrahasznosítása”, gyakran önkényes beemelése a jelen kontextusába ugyanakkor nem egyszerűen csak nosztalgia vagy a nacionalizmus szolgálatába állított politikai program, ahogyan az a romantika korszakára gyakran jellemző volt, hanem a modernizmus hideg logikája, végletekig lecsupaszított funkcionálizmusa elleni lázadás. (Huyssen 1984:12) A posztmodern embertípus további jellemzője a világ és a „másik” problémái iránt tanúsított *érzékenység*, a *lélekkel telítődés*.

Etzioni az internetes közösségek kapcsán figyel fel arra a jelenségre, amely a másik iránti törődésben, a másik válasza iránt mutatott érzékenységben jut kifejeződésre. Meglátása, hogy a virtuális közösségeket nem a formális kérdésfeltevés kényszere, hanem az egymás iránti őszinte érdeklődés szándéka mozgatja. A törődésnek ez a magas fokú jelenléte közös erkölcsi síkon egyesíti az internetes közösségek tagjait. (Etzioni 1993:31) A társadalmi érzékenység sajátos megnyilvánulási formája a *kritikai attitűd* felerősödése. Az 1960-as évek végére tarthatatlanná válik az az elképzelés, amely szerint a művészetnek kizárólag a művészi látásmód törvényszerűségeivel kell foglalkoznia, és távol kell maradnia az élet többi területétől, a társadalmi és politikai élet összefüggéseitől. A nézőpontváltás eredményeképp a művészet túllép a pusztán esztétizmus határait. Az alkotások politikai tartalommal telítődnek, és mind fokozottabb formát ölt a kísérletezés. (Hopkins 2019) A *kritikai attitűd* felerősödése ugyanakkor nem kizárólag csak a művészetkritika területén jelentkező tendencia, hanem az egész posztmodern kort átható általános beállítódás, amelyet az új embertípus személyiségvonásai közt is megtalálunk. A posztmodern embertípus további fontos jellemzője a *szimbolikus iránti fogékonyság*. A szimbólumhasználat az idegen életvilágokkal azonosulás előmozdítója, a megértés, a másokkal kapcsolódás eszköze, az emberi civilizáció elveszett értékeihez visszavezető út. (Bhaskaran 2021:216) A tulajdonságok közt ott találjuk az *elektronikus médiába ágyazottság*, a *hálózatiság*, illetve a *social media* előretörésének posztmodern kori tapasztalatát is, amelyet az *interaktivitás* jelensége foglal egységes keretbe. Az *interaktivitás* (vagy ahogyan interjúalanyaim fogalmaznak: a „megoldáskeresés”, az „összekapcsolás”, az „odafordulás” közösségi keretek közt megvalósuló gyakorlata) multi-diszkurzív jellegénél fogva szemléletes összegződése mindazoknak a cselekvésmódoknak, amelyek a posztmodern kori ember kommunikációs stratégiáit jellemzik. A kifejezésben a kölcsönös egymásrautaltság és reciprocitás, az interpretáció mint alapvető befogadói szándék, valamint az ember és a gép közt kibontakozó „diálogus” emberi kommunikáció mintájára elképzelt folyamata egyesül. (Jensen 1998:188–190) A társadalmi-ideológiai változások egyre gyorsuló üteme, az idegenségtapasztalat fokozott élményével terhelt élethelyzetek sokszínűsége az egyéni cselekvésmódok rugalmasságát követelik meg. Az új kihívásokra adott válaszok a posztmodern emberre jellemző *flexibilitás* személyiségvonásában összegződnek. „A

hatékony tudás a társadalmilag megosztott tudás” – véli Lynton Caldwell a közigazgatás területén dolgozó hivatalnokok képességeit vizsgálva. Tanult és naprakész információkkal bíró kollégák nélkül ugyanis még a legképzettebb egyén is magára marad munkája során. (Caldwell 1975:570) Fokozottan igaz ez a társadalom periferiáin tevékenykedő kisközösségek esetében. Mivel a közösségi célok és az egyéni kiteljesedés megvalósítása döntő motivációs tényező, ezért a *tudás elmélyítésének belső vágya* (azaz az ismeretszerzés igénye), kiegészülve az ismeretek *megosztásának* gyakorlatával (azaz a tudás közösségi szintű áramoltatásával), szinte a legfontosabb jellemvonásokként jelennek meg a posztmodern embertípus tulajdonságai közt.

Az általam tanulmányozott közösségeken belül az új embertípus vonásai határozott formát öltenek és maguknak a közösségeknek is sajátos jelleget kölcsönöznek. A posztmodern kisközösség valójában olyan emberek egyesülése, koncentrált jelenléte egy adott társuláson belül, akiknél a posztmodern embertípus sajátosságai halmozottan kimutathatók. Az egyéni életutak diverzitásából és a személyiségvonások szubjektív megítéléséből adódóan szigorú kategóriák felállítása ugyanakkor képtelenség. A posztmodern embertípus esetében ezért csak tendenciákról beszélhetünk, amelyek az egyes csoportokon belül változó intenzitással, ám határozott formában jutnak kifejeződésre.

Concordantia Carpatiensis

A Concordantia működésének alapvető feltétele a *jelenlét*: az egymáshoz és a szellemi dimenzióhoz történő közvetlen „kapcsolódás”, a spirituális élményben részesülés. A *jelenlét* ugyanakkor nem individualisztikus vonás, hanem olyan személyiségjegy, amely a közösség támogató összefogása által, mindig valamilyen konkrét szertartás rituális rendjébe ágyazódva bomlik ki. A természetfeletttel folytatott kommunikáció tehát túllép a személyes dimenziókon, és kiterjed a rítus résztvevőinek teljes körére, miközben hozzájárul a közösségiség érzésének az elmélyítéséhez is. Fontos eleme a „befogadás” egyfajta határtalansága, a „végtelen közösség” koncepciója. A Concordantia eseményeire, amelyek teljesen nyitottak, gyakran az ország több régiójából is érkeznek érdeklődők, akik vallási-ideológiai meggyőződésüktől függetlenül, teljesen szabadon csatlakozhatnak a szertartásokhoz.

Az *elköteleződés* kiemelten fontos dimenzióját képezik a közösségi összefogás keretében megvalósuló projektek. A rituális tér megteremtése mellett

gyakorlati körükben az olyan összejövetelek is, amelyek nem egyszerűen csak a lelki épülést szolgálják, hanem valamilyen konkrét, gyakorlati cél megvalósítását mozdítják elő. Ilyen volt például a keszűi bázisuk tereprendezése, infrastrukturális előkészítése, a SzerHáz alapkövetétele vagy a területre szervezett vályogvetési akció. Az izzasztókunyhó felállítása – a *DIY* szellemiségét idézve – szintén a szertartás résztvevőinek összehangolt munkájaként valósul meg.

Mivel a közösség egyik meghatározó célja a történelmi múlt, a sámánisztikus hagyományok feltámasztása, ezért alkotói gyakorlataikban fokozottan érvényesül az *eklektizmus* és a *szimbolikus iránti fogékonyság*. A közösség a személyes cselekvést gyakorlatilag szakrális szintre emeli, és arra mint felajánlásra tekint. „A kör arra ad lehetőséget, hogy mag-magunk kiteljesedhessen. Hogy termővé váljunk, gyümölcsöket hozzunk, melyeket aztán szétosztunk, táplálva a világot” – fogalmaznak egyik facebookos bejegyzésükben. A Concordantia tagjai esztétikai szemléletükben eltávolodnak a társadalmi fősodor képviselte trendektől. Dalaik népies hangvételűek, dobszertartásaik eksztatikus légköre a törzsi rituálék hangulatát idézi.

A közösségen belül a *kritikai attitűd*, valamint az *érzékenység és lélekkel telítődés* szoros egységben mutatkozik meg. Miközben a spiritualitást az ökológiai gondolkodással összekapcsolja, a Concordantia a fogyasztói társadalommal szemben érzett kritikáját is kifejezésre juttatja. Az ember által tönkretett környezet tisztítása, gyógyítása ezért a közösség elsőrendű szempontja, amelyet a tagok a gyakorlati cselekvés szintjén is igyekeznek megvalósítani. Egy-egy rituális szertartást követően szemetet gyűjtenek, otthonaikban madáretetőket helyeznek ki, vízőblítésű toalett helyett árnyékszékot használnak.

Bár a *kísérletező hajlam* több közösség életében is meghatározó erőként van jelen, a Concordantia esetében nem jut hangsúlyos szerephez. Mindemellett a közösség tagjai törekednek arra, hogy szertartásaikat finomítsák, hogy belső útkeresésük során rítusaikat tökéletesítsék.

Mivel a sámánság női ága az *interaktivitás* szintjén elsősorban az élet spirituális aspektusaira összpontosít, illetve természet és ember kapcsolatának közvetlen megélésére mozgósít, a technológiai dimenzió ezért csak korlátozottabb formában jelenik meg a közösségen belül. Tipikus formája a mára a mindennapok részévé vált internethasználat, azon belül is a közösség Facebook-oldala, ahol személyes élmények, illetve közösségi események

foródokumentációi kerülnek megosztásra. A közösséget érintő programok meghirdetése szintén itt történik. A tagok közti virtuális kapcsolattartást a Zoom nevű alkalmazás segíti elő. A Facebook-csoport a mindennapi kommunikáción túl ugyanakkor a tudásátadás kiegészítő platformjaként is szolgál, és előkészíti a közösségi alkalmakra való szellemi ráhangolódást.

A különféle események megszervezése, eltérő helyszíneken történő lebonyolítása a *flexibilitás* magas fokát követeli meg a közösség tagjaitól. A szertartások helyszíneire lejutás kölcsönös segítségnyújtás formájában történik: többen összefogva társulnak egy-egy autóhoz, megosztva egymással az utazás költségeit. A közösség tagjaira jellemző *flexibilitás* az idegenségtapasztalat terén is megmutatkozik. Azon túl, hogy külföldi „vendégsámánok” is megjelennek köreikben, a tagok maguk is gyakran utaznak külföldre, hogy spirituális fejlődésüket előmozdítsák. Mindez egy sokkal toleránsabb közösségi légkör kialakulásához járul hozzá.

A Concordantia Carpatiensis az intézményesült vallás megkerülésével egy archaikus hitvilág, a sámánásg feltámasztására tesz kísérletet. Célja az „ösi” tudás csatornáinak a megnyitása, és egy közösen művelt szellemiség meghonosítása. A *tudás elmélyítésének és megosztásának* fontos vonulatát képezi az orális szellemi hagyományból építkező tudás, amelynek tanításait az idősebb mester osztja meg a közösséggel. A tudásszerzés másik fontos aspektusa a különféle „beavatódások” – látomáskeresések, naptánc szertartások, illetve mesternövényekkel való kapcsolatteremtés – során szerzett (alapvetően szubjektív tapasztalaton nyugvó) tudás, amely apró lépcsőfokokon keresztül viszi előre a közösség tagjait szellemi fejlődésük útján. A spirituális élmények helyes értelmezését, a tudás elmélyítését a szertartásokat követő beszélgetések, az úgynevezett *megosztások* segítik elő.

Davoria

A *live* aspektus, azaz a *jelenlét*, az adott pillanathoz kötöttség a Davoria által szervezett partik lényegi meghatározója. A közösség tagjainak szilárd meggyőződése, hogy hiteles élmények, hiteles emberi kapcsolatok kizárólag a valóságba történő közvetlen fizikai alámerülés által valósíthatók meg egy olyan tér keretei közt, amely mentes a társadalmi *mainstream* elvárásaitól, a hatalom torzító hatásaitól. A jelen problémája, hogy „nem a saját élményeid vannak, hanem más emberek élményeinek az interpretációjából táplálkozol. És ideológiát követsz,

nem pedig a valóságban élsz. Másolod a dolgokat” – fogalmaz a közösség egyik tagja. A csapat ezért is szervezi összejöveteleit a fogyasztói társadalom által uralt terektől távol eső helyekre: volt laktanyák, leselejtezett gyárépületek közegébe, ahol a közösségi élményt a „szolidaritás”, a „hozzájárulás” kollektív folyamatai által igyekeznek megvalósítani.

A Davoria iránt érzett *elköteleződés* az együttműködés változatos formáit ölti. A közösség legbelső tagjai a bulikon túl is gyakran találkoznak egymással, hogy az általuk alapított oktatási- és közösségi központ rendezvényeit, vagy a soron következő bulik lebonyolítását megszervezzék. A bulihelyszínek kialakításába, a pakolás, takarítás folyamatába ugyanakkor az egyszerű látogatók is bekapcsolódnak. A tagok elköteleződésének talán egyik legbeszédesebb eleme az önkéntesség. Mivel a közösség tagjai az élet legkülönbözőbb területein dolgoznak, ezért közösségi eseményeik lebonyolítására csak szabadidejük feláldozása árán nyílik lehetőség.

Az *eklekticizmus* mint alkotói gyakorlat, valamint a *szimbolikus iránti vágyódás* a Davoria esetében elsősorban az esztétikum szintjén jelenik meg. A bulikra tervezett meghívók, matricák, karszalagok a szubkultúra képi világából merítenek, szabadon variálva a technológia, az ipari kultúra motívumvilágát, illetve a társadalmi utópiák képességét (mint amilyen például a Mad Max kultikus világa vagy a *cyberpunk* disztópikus jövőképe). A szimbolikus dimenzió sajátosan spirituális eleme *Spirál Isten* és a 23-as szám kultikus tisztelete. (Bár az igazat megvallva, maguk a tagok sem tudják egészen pontosan a szimbólumok tényleges eredetét.)

Az *érzékenység*, a *lélekkel telítődés* a Davoria esetében leginkább a saját életviláguk által behatárolt közegen belül érvényesül. Bár a közösség tagjainak érdeklődési horizontján globális témák is megjelennek – mint amilyen a környezetvédelem kérdése, a szabadság problematikája, vagy a polgári értékek védelme – ezek a tematikák valójában nem lépik át közösségük határait. Mindez persze azt a kérdést is felveti, hogy vállalkozhat-e egyáltalán többre egy kortárs, posztmodern közösség, minthogy saját életvilágán belül megvalósítsa a szabadság, az autonómia, a hitelesség elvét? Hol húzhatók meg a „másik” problémái iránt tanúsított érzékenység határai? Vajon hiteles álláspontnak tekinthető a mozgalmi-aktivista lelkület, vagy inkább a közösség működtetése bír komolyabb mozgósítóerővel?

A *kritikai attitűd* a Davoria esetében a mindennapi élet több szintjén is megmutatkozik. Jellegzetes megnyilvánulási formája a társadalmi

mainstream működési logikájának az elutasítása, amellyel szemben a saját életvilág újrafelfedezése, valamint az esztétikai-világnézeti alapelvek közösségi szintű megfogalmazása képez ellensúlyt. Az általuk megfogalmazott bírálat további fontos összetevője a lemezkiadók és forgalmazók piacalapú, profitorientált szemléletének az elutasítása, amelyet a közösség a bulikra szóló ingyenes belépőkkel, illetve szívességi alapú közösségi események szervezésével próbál ellensúlyozni. A kritikai attitűd által célba vett területek tehát a társadalmi valóság azon szegmensei, amelye

A kísérletező hajlam jellegzetes megnyilvánulási területe a zene. A *free tekno* sajátos vonása, hogy előállítása távol esik a többségi társadalom bevett gyakorlataitól. A Davoria tagjai saját maguk keverik a zenét, amely születhet az adott pillanatban, de létrejöhet kötöttebb módon is, *vinyl* lemezeket felhasználva. Előfordul, hogy otthoni kísérletezés eredményeként, interneten hallott egzotikus zenék motívumait továbbfejlesztve (azokat a végletekig absztrahálva) születnek új motívumok, és ezek épülnek be a saját improvizációk zenei anyagába. A Davoria tagjai nemcsak használják a technológiát, de gyakran maguk építik, forrasztják zenei eszközeiket. A bulik színvonalát emelő design és a kivitelezés szintén önerőből valósul meg. A fénytechnika installálásába ugyanakkor neves külföldi alkotók is bekapcsolódnak.

A közösségen belüli *interaktivitás* rendkívül változatos jelleget ölt. A személyes találkozások információ- és ismeretáramlása kiegészül az internet virtuális terében zajló kommunikációs formákkal. A közösség Facebook-csoportjának tagjai a mozgalommal kapcsolatos legkülönbözőbb témákban posztolnak. Az általuk megosztott tartalmak közt helyt kapnak a nemzetközi szcéná történései, a *free tekno* világának zenei ritkaságai, de találunk internetes mémeket vagy éppen amatőr filmfelvételeket is. Az *interaktivitás* sajátos formája a bulikon fellépőkkel zajló kommunikáció. A körülmény, hogy a művészek nem kizárólag csak a Davoria soraiból kerülnek ki, hanem találunk köztük „vendégművészeket” is, akik gyakran teljesen más zenei irányzatot képviselnek, adott esetben egy másik országból érkeznek, a nemzetközi kommunikáció dimenziójával gazdagítja az *interaktivitás* egyéni árnyalatait.

A bulik folyamatosan változó közönsége, az idegenségtapasztalat jelenvalósága, a zenei irányzatok sokfélesége a tolerancia, a *flexibilitás* magas fokát eredményezi. „Ez egy elég befogadó irány” – fogalmaz a közösség egyik tagja a multikulturális

légkörben megvalósuló bulik általános hangulatát elemezve.

A technológiák gyors ütemű fejlődése, a képi és zenei anyagok előállítását biztosító *software*-es és *hardware*-es háttér szüntelen változása – kiegészülve a *DIY* szellemiségének a *free tekno* mozgalomra gyakorolt erőteljes hatásával – ismereteik folyamatos bővítésére ösztönzi a Davoria tagjait. A *tudás elmélyítésének és áramoltatásának* jellegzetes formáját képezik a csoport által szervezett *workshopok*, amelyek speciális *software*-ek kezelését, vagy éppen erősítők forrasztását lehet elsajátítani. Hogy ismereteiket frissítsék, gyakran maguk a tagok is részt vesznek különféle kurzusokon. A tudás *megosztásának* másik fontos vonulata az együtt gyakorlás, a zenei-technikai trükkök kölcsönös megosztása.

Összegzés

Hipotézisemben három változó – individualizmus, közösségiség és értékrend – posztmodern társadalmi feltételek közt kibomló kapcsolatát vizsgáltam. Abból a feltételezésből indultam ki, hogy a posztmodern kor szellemiségével azonosuló, ön maga kiteljesedését kereső ember a kisközösség életvilága felé fordul, és a közösség elfogadó közegébe merülve válik képessé arra, hogy az általa vallott értékeket a maguk teljességében kibontakoztassa. Egyén és közösség kölcsönösségen alapuló kapcsolata mellett ugyanakkor vizsgálódásaim lényegi részét képezte az a meggyőződés is, miszerint az értékrendbeli sajátosságok közösségi jellemzők kialakulásához járulnak hozzá. Olyan jellemzők létrejöttéhez, amelyek valamennyi kisközösség működésének meghatározó dimenziói. Másként fogalmazva, az önszerveződő kisközösségek arculata ugyan eltérő rajzolatot mutat, az értékrend szerveződése azonban olyan általánosan érvényes elveket követ, amelyek a közösségiség meghatározott jellemzői mentén egyesítik az egyes kisközösségek tagjait.

Mozaikszerűség és variabilitás – az értékrendmintázat
Interjúalanyaim értékrendjét, a valósághoz fűződő személyes viszonyát vizsgálva az értékek összetettségére és belső variabilitására figyeltem fel. Feltűnt, hogy az értékek sohasem tiszta, esszenciális formában, hanem kölcsönviszonyok egyedi kombinációiként mutatkoznak meg. Írásom egyik lényegi megállapítása, hogy az értékek nem felettes instanciák összegző kifejeződései, hanem egyéni reflexiók „mozaikszerű” lecsapódásai. Az egyén és a külső valóság referenciapontjai közt

dialogikus kapcsolat alakul ki, amely úgynevezett „kölcsonviszonyok” (a valóságról szőtt szubjektív reflexióink) formájában realizálódik. A kölcsönviszonyok mentén sajátos „sűrűsödések” jönnek létre. Minden érték (vagy értékrendmintázat) valójában ezeknek a sűrűsödéseknek az egyedi mintázatba rendeződése és normatív tartalommal telítődése. Az érték tehát nem más, mint a kölcsönviszonyok rendszeréből levezethető, származtatott kategória.

Posztmodern értékrend és közösségiség általános összefüggései

Kutatásom talán egyik legfontosabb következtetése, hogy a kisközösségek értékrendbeli sajátosságai közösségi jellemzők kialakulásához járulnak hozzá. Bár az egyes kisközösségek arculata eltérő rajzolatot mutat, ez a különbség azonban legfeljebb csak a közösségek orientációjának felszínén megmutatkozó sajátosság, amely nem érinti az értékrend és a közösségiség mélyrétegeit. Az értékrend szerveződése ugyanis általánosan érvényes elveket követ, amely kihathat az egyes csoportok működésére, és meghatározott jellemzők mentén egyesíti a kisközösségek tagjait. A szociokulturális valósággal kapcsolatos egyéni reflexiók sajátos mintázatba rendeződve kölcsönviszonyokat hoznak létre, a kölcsönviszonyok organikus szerveződése pedig értékrendmintázatok kialakulásához vezet, amelyek befolyásolják a közösségi jellemzők létrejöttét. Az így kialakuló egyedi kötődések végül az adott kisközösségre jellemző sajátosságok formájában csapódnak le.

Az önszerveződő kisközösség mint posztmodern közösség

Értékrend és közösségiség kapcsolatának elemzése elvezetett az alternatív szerveződések egyik sajátos altípusának, az *önszerveződő kisközösségnek* az azonosításához. Az önszerveződő kisközösség korunk egyik sajátos közösségi alakváltozata. Olyan alulról építkező, hermeneutikai megfontolások motiválta szerveződés, amelyen belül a tagok interpretációs stratégiái és egyéni cselekvésmódjai közös horizonton egyesülnek, és tartós elköteleződés formájában szervesülnek. A kisközösség dimenziói szintén sajátos jellemzőkkel bírnak: a tagság méreteiben behatárolt, felépítését tekintve egyfajta „héjszerkezetet” mutat, amelynek központi magja 4-6 fő körül mozog. Az önszerveződő kisközösség további kritériuma a posztmodern embertípus jellemzőinek sűrített jelenléte, a közösségek arculatát, mindennapi működését döntően meghatározó befolyásoló ereje.

A posztmodern embertípus megjelenése és jellemzői

Modernitás és posztmodern kapcsolatát vizsgálva elmondható, hogy az általam vizsgált kisközösségek a modernitástól eltérő közösségiség-élmény megtestesítői, akiknél az egyéni kiteljesedés szubjektív igénye – kiegészülve a posztmodern kisközösség működtetése iránti elköteleződéssel – sajátos személyiségvonások kialakulásához járul hozzá. A közösségek tagjai gyakorlatilag egy új embertípus megtestesítői, akik miközben egy „párhuzamos valóság” küldetészerű kiépítésére törekednek, készségek és képességek olyan konstellációjára támaszkodnak, amely a korábbi korok emberétől teljességgel idegen volt. Az új embertípus jellemzője a közvetlen valóságban feloldódás, azaz a fizikai *jelenlét* kiemelt fontossága, a közösség iránt érzett személyes felelősségvállalás, azaz *elköteleződés*, a különböző korok és kultúrák utáni vágyódás, és az ebből adódó *eklektizmus*, a világ problémái iránt tanúsított *érzékenységek és lélekkel telítődés*, a hatalom hegemónikus formái elleni harc mint *kritikai attitűd*, a *kísérletező hajlam*, a *szimbolikus iránti fogékonyság*, az *interaktivitás* formájában lecsapódó elektronikus médiába ágyazottság és hálózatiság, a *flexibilitás*, a *tudás elmélyítésének belső vágya*, valamint a *megosztás* közösségi szintű gyakorlata.

Értékrend és identitás kapcsolata – az identitások változékonysága

Értékrend és identitás kapcsolatának felfejtése, a közöttük mutatkozó temporális viszony kibontása tulajdonképpen munkám származtatott hipotézise. Alapja az a felismerés, hogy a posztmodern identitás mindig az értékrend függvényében alakul, és a korszak „töredeztségéből” adódóan magas fokú változékonysággal bír. Mindennapok gyors ütemű változásai identitás és értékrend szüntelen játékát eredményezik. Az egyén az életút egy bizonyos pontján új értékek hatása alá kerül. A „fordulat” lehet tudatos választás, egy új eszme iránti elköteleződés, de akár az életkörülményekben bekövetkező változás eredménye is. Bármilyen legyen is a változások forrása, az új értékekkel azonosulás az egyént korábbi világnézete újraolvasására sarkallja, amely az értékrend átalakulásához vezet. Az értékrendben bekövetkező változások a személyes identitást sem hagyják érintetlenül, hanem sok esetben annak re-vízióját eredményezik. Az értékelési folyamat hatására az identitás átalakul, új dimenziókkal bővül, módosítva az egyénnek önmagával, más társadalmi csoportokkal, eszmékkel kapcsolatban kialakított korábbi koncepcióit. Az így létrejövő identitás

különböző reprezentációs gyakorlatokon keresztül próbálja meg önmagát realizálni az általa birtokolt életvilág szabta keretek közt.

Az emberi természet megítélése

A felvilágosodás eszmerendszerét bíráló gondolkodók emberi természettel kapcsolatos „sötét” nézetei írók, művészek, filozófusok generációinak egész sorát kerítette hatalmába. Kierkegaardtól megtanuljuk, hogy az emberi lét állandó kísérője a szorongás. Schopenhauer bevezet bennünket a lét abszurditásába. Nietzsche pedig feltárja előttünk minden emberi teremtmény legősibb vágyát: a hatalom akarását (Hicks 2011:82). Bár az irracionális felvilágosodás kori hagyatéka a posztmodern ember érzelmi univerzumának is lényegi alkotóeleme, a *lét* abszurditása szülte „félelem és rettegés” szinte teljesen idegen az általam vizsgált kisközösségek érzelmi dimenzióitól. Még a „világiasabb” közösségeken belül is, mint amilyen a Davoria vagy a Láthatatlan Iskola, a sors kínálta lehetőségekkel megbékélés, a cselekvő attitűd a meghatározó, amely képes még az elmúlás keltette félelmen felülemelkedve is jövőbe mutató, optimista célokat megfogalmazni.

*

Az önszerveződő kisközösség az egyéni látásmód és a közösség által vallott értékrend integrációja. Nem egymást kizáró dimenziók, hanem olyan kölcsönös egymásrautaltságban formálódó jelenségek, amelyek integritását elsősorban a tagok által közösen vallott értékek biztosítják. Egyén és közösség valójában komplementer fogalmak: míg a közösség az önkiteljesedés záloga, és az egyéni függetlenség letéteményese, addig az egyén a közösségi célok előmozdítója, aki a közösségiség érzésének szüntelen megerősítésén munkálkodik. Az értelmezés szubjektív adottsága és az általános összefüggések közötti ellentmondás ezért csak látzólagos: az egyes értékrendek bár eltérő arculatot mutatnak, az adott kisközösség szintjén azonban továbbra is koherens egészt alkotnak.

Értékrend és közösségiség egységét kutatásaim két alapvető dimenziója, a kölcsönviszonyok és értékek rendszerszerű kibomlása csak tovább erősíti. A kölcsönviszony az egyén és a szociokulturális valóság referenciapontjai közötti hermeneutikai kapcsolat a maga reflektált teljességében. Az érték ezzel szemben kölcsönviszonyok kombinációja, mintázatba rendeződése, és az így létrejött

konstellációk normatív tartalommal telítődése. Olyan származtatott kategória, amely nem az elvont eszmeiségben, hanem a gyakorlati potenciál megvalósulásában keresi a beteljesülés lehetőségeit. A kölcsönviszonyok rendszere által a közösségi jellemzők és az értékrendmintázatok kapcsolódási módjainak szerteágazó hálózata jön létre, amely a megismerés általános adottságára mutat rá. Az objektív látásmód ezért nem feltétlenül a valóság torz leképezésének módja, hanem az emberi lét sajátja. Hogy kutatásaink és következtetéseink határait hol húzzuk meg, illetve hogy terepmunkánk során milyen mélységig merülünk el a szociokulturális valóság dimenzióiban, továbbra is kihívásként áll előttünk.

Felhasznált irodalom

- Bhaskaran, Lakshmi (2021) *A forma művészete*. Budapest, Scolar Kiadó
- Blanchot, Maurice (1988) *The Unavowable Community*. Barrytown, New York, Station Hill Press
- Bourdieu, Pierre (2009) *A gyakorlat elméletének vázlatja. Három kabil tanulmány*. Budapest, Napvilág Kiadó
- Caldwell, Lynton K. (1975) Managing the Transition to Post-Modern Society. *Public Administration Review*, 35(6): 567–572.
- Etzioni, Amitai (1993) *The Spirit of Community: Rights, Responsibilities, and the Communitarian Agenda*. New York, Crown Publishers
- Gergen, Kenneth J. (2010) Postmodernism as a humanism. *The Humanistic Psychologist*, 23(1): 71–82.
- Gyökér Róbert (2016) Gazdálkodók. Alternatív értékrendek, személyes identitások a posztmodern korban. *Kultúra és közösség*, 7(1): 75–91.
- Gyökér Róbert (2022) “We came to a village...”. Value systems in a Changing World. *Ethnographica et Folkloristika Carpathica*, 71–98.
- Harvey, David (1987) Flexible Accumulation through Urbanization: Reflections on ‘Post-Modernism’ in the American City.” *Antipode*, 19 (3): 260–86.
- Heidegger, Martin (2004) *Lét és idő*. Budapest, Osiris Kiadó
- Hicks, Stephen R. C. (2011) *Explaining Postmodernism. Skepticism and Socialism from Rousseau to Foucault*. Illinois, Ockham’s Razor Publishing

- Hopkins, David (2019) The dematerialization of art: the 1960s and '70s. Utolsó letöltés: <https://www.britannica.com/art/Western-painting/Body-and-performance-art> [2022. november]
- Huyssen, Andreas (1984) Mapping the Postmodern. *New German Critique*, 33: 5–52.
- Igloo of Stone. Maria Merz. Utolsó letöltés: <https://krollermuller.nl/en/mario-merz-igloo-of-stone>
- Jensen, Jens F. (1998) 'Interactivity': Tracking a new concept in media and communication studies. *Nordicom Review*, 19(1): 185–204.
- Sontag, Susan (1964) *Against Interpretation*. Utolsó letöltés: <https://shifter-magazine.com/wp-content/uploads/2015/10/Sontag-Against-Interpretation.pdf> [2022. március]